

БОРИСПІЛЬСЬКЕ АНТИБІЛЬШОВИЦЬКЕ ПОВСТАННЯ 1920 РОКУ

У статті розглянуті основні віхи антибільшовицького опору на Бориспільщині, на основі раніше відомих та нововиявлених джерел проаналізовані передумови та причини повстання 1920 року, здійснюється спроба логічно поєднати раніше розрізнені дані про перебіг повстання із загальним контекстом подій того періоду.

Ключові слова: радянсько-польська війна 1920 р., Бориспіль, антибільшовицьке повстання.

Упродовж 1917–1921 рр. на українських землях тривала збройна боротьба за державність, що отримала в історіографії назву «Українська революція». Проголошена у 1917 р. Українська Народна Республіка була визнана як суб'єкт міжнародного права, але відразу зіткнулася зі збройною агресією проти себе. Через несприятливий збіг обставин вона не встояла проти більшовицької Росії та інших агресивних сусідів, і на кінець 1921 р. на її території не залишилося ні власного уряду, ні власного регулярного війська. У ході боротьби кожне місто, містечко чи село переживало неодноразову зміну політичних режимів, яка часто супроводжувалася бойовими діями.

Не став винятком і Бориспіль. Розташоване на одному з основних шляхів до Києва зі східних земель, містечко часто опинялося у вирі протистояння. У цих умовах для його населення, що переважно складалося із селян та ремісників, головним було вижити, а краще – і зберігти власне житло і майно недоторканим. Архівні документи свідчать, що у час політичної та військової нестабільності місцеві мешканці організувалися у загони самооборони, діяльність яких здебільшого перебувала поза площиною політичних протиріч.

Перша більшовицька окупація тривала недовго – з початку лютого до початку березня 1918 р. і закінчилася визволенням України за допомогою німецьких військ. Далі відбувся державний переворот і за ним – відносно спокійний період Гетьманату – Української Держави.

Однак поразка у Першій світовій війні ключового союзника УД – Німецької імперії, і подальша гетьманська переорієнтація на Росію – підняла проти нього повстання. Протягом місяця, у листопаді–грудні 1918 р., по всій Центральній Україні проходили бойові дії між прибічниками Директорії УНР та силовими структурами Української Держави, які завершилися перемогою Директорії. У Борисполі війська Директорії вперше побували на початку грудня 1918 року [2, арк. 47].

У цей же час більшовицька Росія, порушуючи попередні міжнародні договори, знову вторглася в Україну. 28 листопада у Курську було створено «Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України», який з початком війни перемістився на окуповану територію України, остаточно осівши у Харкові. І на всі ноти Директорії згодом була одна відповідь – російських військ на теренах України немає, Директорія воює проти незалежного українського радянського уряду. Як і роком раніше, на її користь знову зіграла відсутність в Україні боєздатної армії. За період з 18 листопада до початку лютого у руках червоних опинилася майже вся Лівобережна Україна. У цих умовах часто доводилося діяти добровольчим формуванням. Так, 4–5 лютого 1919 р. козаки Вороньківської сотні разом з добровольцями з інших населених пунктів краю на кілька днів призупинили блискавичний наступ більшовицьких військ на мосту через Трубіж. Та зрештою, терен був окупований вдруге.

Перша більшовицька окупація, протривавши кілька тижнів, не залишила помітного сліду у тогочасному суспільному та господарському житті. Нелюдську сутність більшовицького режиму добре хіба встигли спізнати кияни, оскільки взяття Києва військами Муравйова у лютому 1918 р. завершилося репресіями проти примітних людей та й усіх, хто проявляв себе як українець. Натомість друга окупація тривала загалом понад півроку. Створена у січні

1919 р. Українська соціалістична радянська республіка мала формальні ознаки державності, але по суті була маріонеткою більшовицької Росії і принесена на російських багнетах. І саме у цей період розпочалося її «державне» будівництво та становлення. Для багатьох українців більшовицьке правління стало виглядати бажанішим за правління українських урядів, які то роздають землю, то її відбирають, то знову обіцяють роздати, і при всьому цьому воюють між собою. Більшовицьке ж просте «землю – селянам» спонукало останніх повірити червоним. Та й червоні агітатори старалися на славу. Однак вже перші місяці урядування «робітничо-селянської влади» позначилися безчинствами та грабунками цих самих робітників і селян з боку червоних заброд, яким прислужували місцеві люмпенізовані елементи. Формально ніякого грабунку не було: держава своїм декретом зобов'язувала продавати (точніше просто здавати, адже закупівельні ціни не покривали витрат на вирощування) надлишки зерна тільки їй, державі. Однак, що вважати надлишком – у декреті не йшлося. Оскільки ж селяни зовсім не бажали віддавати вирощене за безцінь (адже до того вони могли вільно продавати надлишки за ринковими цінами), то влада створила робітничі продзагони. Саме цим мілітаризованим формуванням надавалося право вилучати не лише «надлишки» зерна, а й обсяги того, що можна залишити власнику. Тож ці продзагони (які часто складалися з нероб, п'яниць, кримінальних злочинців) забирали у селян часто не лише хліб, а й інше продовольство, худобу, майно, навіть рушники і скатерті, і при цьому поводили себе по-хамськи. Очікувано, що терпець у населення невдовзі увірвався.

Вже навесні та влітку 1919 р. більшовицьке правління у краї переривали лише селянські повстання, які часто охоплювали цілі повіти. Так, у центральній Київщині, включаючи й переданий пізніше до складу цієї губернії Переяславський повіт, основною військовою потугою весни-літа 1919 р. були загони отамана Зеленого (Данила Терпила), який свого часу так само повірив більшовикам. Їхньою опорною базою був район містечка Трипілля над Дніпром. Неодноразово вони переправлялися й на лівий берег Дніпра, на короткий час звільняючи від більшовиків Переяслав, Бориспіль, Вороньків та довколишні села. Селянськими повстаннями була охоплена практично вся окупована більшовиками частина України, що означало практично крах тут влади УСРР. Крім того, з початку серпня почався спільний похід Армії УНР та Української Галицької армії у Центральну Україну, який успішно тривав протягом цілого місяця, закінчившись вступом до Києва 30 серпня.

Однак наприкінці серпня 1919 р. у війну втрутилася третя сторона. Добровольча армія генерала Денікіна, що діяла спочатку проти більшовиків, вела успішний наступ з південного сходу і 31 серпня вступила до Києва. Українські сили не мали значних сил для оборони і змушені були відступити. Після цього українські армії втратили стратегічну ініціативу і були змушені оборонятися на Правобережжі, де пізньої осені опинилися у «трикутнику смерті» – між «білими», «червоними» й «біло-червоними» (поляками) і з епідемією тифу всередині.

Денікінці теж недовго змогли утриматися в Україні. Не визнаючи навіть найменшої окремішності українства, навіть заборонивши саму назву «Україна», а надто вдаючись до грабежів, «білі» втратили підтримку наймасовішого, але мінливого у своїх переконаннях союзника – українського селянства. Восени 1919 р. у денікінському тилу спалахнуло масштабне селянське повстання. «Білі» були відрізані від джерел постачання внаслідок походу армії Махна.

Така ситуація сприяла більшовикам. Вже у грудні вони змогли окупувати майже всю Україну. Визнаючи свої попередні невдачі тут, більшовицьке керівництво на чолі з Леніним вдалося до політики компромісу в українському питанні. Так, визнавалася формальна самостійність утвореної раніше УСРР (Української Соціалістичної Радянської Республіки), було оголошено про сприяння українській мові та культурі та намір проведення аграрної реформи. Однак вже невдовзі, коли позиції більшовицької Росії зміцніли, «воєнний комунізм» було повернуто. Відтак популярність «червоних» знову швидко почала падати [12, с. 170].

Наступна спроба відновити українську владу на українських землях відбулася 1920 р. За результатами Варшавського договору (або пакту Підсудського – Петлюри) 25 квітня розпочався спільний наступ українських та польських військ. Вже 7 травня було звільнено

Київ, а невдовзі – на світанку 9 травня – зайнято й невеликий плацдарм на лівому березі Дніпра навпроти Києва [18, с. 105].

Попри те, що польська сторона за умовами договору не мала продовжувати наступ на Лівобережжя, Симон Петлюра мав сподівання, що при звільненні Києва в тилу більшовиків спалахне масове антибільшовицьке повстання. Однак на практиці все обмежалося локальними повстаннями, які не мали значних наслідків. Такі повстання спалахнули і на Лівобережжі, неподалік Києва – у Зазим'ї та у Борисполі. Надія на всеукраїнське повстання проти більшовиків виявилася марною [17].

На жаль, точних даних про перебіг Бориспільського повстання не існує. Основним джерелом інформації про нього довгий час були лише спогади учасників, очевидців та їх нащадків, зібрані переважно працівниками Бориспільського державного історичного музею наприкінці 80-их – на початку 90-их рр. Віднедавна також додалося ще одне цінне джерело – архівні документи. Завдяки прийнятому законодавству щодо доступу до архівів радянських репресивних органів нині можна ознайомитися з матеріалами кримінальних справ повстанців: через горнило сталінських репресій до 1938 р. пройшли сотні бориспільців. Зрозуміло, що й тут слід з обережністю ставитися до отриманої інформації з двох причин – покази фігурантів справи так само базувалися на спогадах 10–17-річної давності, а також методи, якими працівники спецслужб «допомагали» пригадати навіть те, чого не було насправді. Крім того, органам не надто були потрібні деталі – для звинувачення достатньо самого факту участі у повстанні.

Ще одне питання, що постає при дослідженні цих подій – що саме вважати повстанням і скільки воно тривало. За даними джерел, проявами громадянської непокори бориспільців у цей час стали: створення організаційного штабу повстання, мітинг, роззброєння дислокованого в Борисполі військового формування більшовиків, недопуск на територію містечка інших формувань червоних, бої у місті під час його захисту від наступу окупантів. Завершилося повстання повним зайняттям території містечка більшовиками, його руйнуванням, репресіями мешканців (страсти учасників та певної частини мирного населення). Жодних часових прив'язок для більшості з них немає. Єдине, про що можна говорити більш-менш упевнено – дата активної фази повстання, тобто боїв за містечко і кривава розправа над повстанцями. Більшість свідчень згадували велике церковне свято цього дня. Зокрема, деякі наводять свято Георгія (Юрія), що відзначається 23 квітня за старим стилем (6 травня за новим). Одне зі свідчень – що це була ще й неділя. Однак у календарі 1920 р. 6 травня – четвер. А неділя, відповідно, 9-те. Дата 9 травня підтверджена і в архівних документах. Отже, неділя 9 травня виглядає найімовірнішою датою активної фази повстання. І це не дуже суперечить свідченням про свято цього дня – у ті часи неділя шанувалася не менше, ніж церковні свята (це й відображено в законі УНР, де 3 державних, 2 суспільних, 12 релігійних свят та усі неділі віднесені до категорії днів, «коли працювати не належить», але дня Юрія серед них не було). На Бежівському кладовищі зберігся хрест з написом «1920. 26 апреля. Здесь покоится раб Божий Федор Иванович Бубон. Убит во время восстания». Дата, найімовірніше, наведена за старим стилем, якого продовжувала дотримуватися церква, і який був чинний ще донедавна у світському житті (до 17 лютого 1918 р., та під час денікінської окупації у серпні-грудні 1919 р.). Проте зазначена дата може стосуватися дня поховання, а смерть Федора Бубона могла мати місце в один з днів з 6 по 9 травня. У спогадах комсомольського активіста Дмитра Зайцева бачимо зовсім іншу дату: «Це було у червні 1920 року, числа не пам'ятаю, але пам'ятаю, що це було православне свято Зелена неділя» [1, арк. 6]. Дата Зеленої неділі (Трійці) 1920 р. – 30 травня (17 травня ст. ст.), оскільки Великдень того року був 11 квітня (29 березня ст. ст.). 2 червня до містечка вступили польські війська, що, звісно, не могли б не оминати увагою автори спогадів, якби повстання дійсно мало місце наприкінці травня. Валентина Стрілько-Тютюн у своїй книзі «Грона українських повстань» пише, що повстання тривало «з квітня і майже до середини червня». За її даними, 9 травня до Борисполя увійшли поляки, а 13 червня повстання було придушене більшовиками [16, с. 238, 248, 251]. На жаль, жодного доказу на

підтвердження саме цих дат авторка не наводить, хоча вони й суперечать даним більшості джерел.

Зустрічається у спогадах і прив'язка до подій «зовні»: «Поляки вже захопили Дарницю, наблизилися до Борисполя, ... Чепілка та Литовка підняли повстання» [15, с. 212]. Захоплення Дарниці відбулося 8–9 травня. Отже, враховуючи більшість факторів, розгром бориспільського повстання настав щонайпізніше 9–10 травня (деякі спогади містять інформацію про дводенний бій). Саме ця, активна фаза, й увійшла до більшості спогадів. Але скільки тривали заворушення у Борисполі загалом, включаючи й описані кількома абзацами вище події до цих дат – визначити складно. Ці події могли тривати як кілька днів, так і кілька тижнів. Свідчення невідомого очевидця: «Один із загонів більшовиків у 60 чоловік коло 20 квітня 1920 року заскочив у Бориспіль, став у громади вимагати всього з лайкою та погрозами. Люди ледве роззбрóли загін...» [19]. Дата 20 квітня могла бути вказана як за новим, так і за старим стилем (тоді це 3 травня н. ст.). «Цілий тиждень у Борисполі гудів пожежний дзвін, щоденно скликаючи людей на громаду» – можливо, таки за старим.

Причини повстання можуть бути дві. Перша і основна – соціально-економічна. Діяльність продзагонів і їх безкарність, жорстокість червоних комісарів остаточно позбавили ілюзій практично усіх, хто раніше симпатизував більшовикам. Іншою причиною могла бути й національна. По-перше, більшовики демонстрували цілковиту байдужість до українського питання, не особливо розрізняючи українців та росіян. Та й представляли їх в Україні переважно не українці – у складі формувань Червоної армії на теренах України навесні 1921 р. українці склали 9 %, росіяни 85 %, решта 6 % – євреї, поляки, білоруси, татари, латиші, калмики тощо. Роком раніше відсоток українців міг бути ще меншим, адже лише наприкінці 1920 р. розпочалася масова мобілізація українців до лав РСЧА [11, с. 353]. Схожою виглядала ситуація і з цивільною адміністрацією – партійними функціонерами. З іншого боку, багато бориспільців пройшли фронти Першої світової війни, воювали в українських арміях проти червоних, працювали в українських органах влади, на культурно-освітній ниві, були членами українських політичних партій та громадських організацій, зокрема, «Просвіти». Тобто – були свідомими українцями і зовсім не схвалювали того, що відбувалося, плекаючи надію на відродження української державності.

Таким чином, ми можемо на основі спогадів учасників, архівних кримінальних справ спробувати відтворити орієнтовний перебіг подій – без чіткої прив'язки до дат та гарантії дотримання хронологічного порядку.

Майже усі джерела повідомляють, що у Борисполі було створено підпільний комітет самооборони. Однак явище самооборони для містечка не нове. Відповідно до архівного документа, бориспільці ще наприкінці 1918 р. об'єдналися для захисту свого життя та майна в умовах протистояння Гетьманату та Директорії [2, арк. 47]. На той час це могло бути парамілітарне формування. Стосовно організації повстання 1920 р. – тут вже мала діяти й політична складова. Інше питання – чи безперервно діяла в Борисполі самооборона, зважаючи на неодноразову зміну політичної ситуації – залишається відкритим. Однак можна з упевненістю говорити, що 1920 р. коло учасників комітету самооборони могло бути значно ширшим, оскільки більше учасників воєн повернулися додому – як з фронтів Першої світової, так і визвольних змагань, розчарувавшись у сторонах, які захищали. З огляду на те, що більшовицький терор тривав не перший місяць, і навіть не перший рік (перше розчарування правлінням червоних прийшло вже навесні 1919 р.) – такий комітет міг виникнути навіть роком раніше і діяти залежно від ситуації.

Були свідчення, що у Борисполі до створеного більшовиками місцевого ревкому увійшов і «контрреволюційний елемент», який потім і організував повстанком. На чолі повстанкомун стояв голова ревкому Логвин [7, арк. 32 (зв.)].

Свідчення Корніяки Павла Євламійовича: «В 1920 році перед наступом поляків начальник міліції в Борисполі Чепілко Микола – де він зараз, я не знаю, почав організовувати ніби то самооборону місцевого населення... З цієї самооборони виник потім повстанський загін» [8, арк. 7 (зв.)].

Неможливо встановити й точну кількість учасників, персональний склад та структуру комітету, оскільки подібного документу не існує. І напевно чи колись існував. Цю інформацію можемо лише частково почерпнути зі спогадів та архівних справ. Там були згадані такі імена:

- Микола Чепілко (р. н. невідомий) – до революції був у засланні у Сибіру за революційні погляди, прапорщик, вояк гетьманської та петлюрівської армії, у 1920 р. – начальник бориспільської міліції, один з головних організаторів повстання;

- Іван Литовка – заступник начальника міліції;

- Іван Іванович Воронуха (р. н. 1896) – прапорщик царської армії, Армії УНР, один з очільників повстання, про що потім зізнався на допиті (був «членом повстанського штабу» [3, арк. 6 (зв.)], під час повстання забезпечував охорону Київської дороги, звинувачений також у розстрілах євреїв;

- Павло Євламійович Корніяка – виступав на мітингу, організував свій загін, інформував поляків про знаходження червоних [8, арк. 7–8];

- Іван Іванович Корніяка – організатор повстанських загонів, командир сотні;

- Василь Якович Безбородько (р. н. 1895) – «з шаблею й револьвером ходив по Боришполю й працював при штабі» [7, арк. 16 (зв.)];

- Гордій Ситник – офіцер «старої армії», член Центральної Ради, ідеологічний керівник повстанкому, виступав на сходках, після повстання втік з Борисполя, повернувся наприкінці 1922 р.;

- Григорій Іванович Губар – брав участь у повстанні, вів агітацію серед селян аби не пускати «чужинців-кацапів володіти нашою землею» [7, арк. 22 (зв.)];

- Коноплич Кіндрат Михайлович (р. н. 1898), член «Просвіти», вчитель.

Також серед учасників повстання свідки називали Семена Шараєвського, Максима Височина, Дмитра Тамару, Саву Білоконя, Івана Кошмана (член «Просвіти»), Пінчука Дмитра Нестеровича, Сіренка (капітан), Кондратенка з Олексянки, Олексія Бахмата, Якова Бондаря, але яку конкретну роль вони відігравали у повстанні – невідомо. Загальну кількість учасників повстання очевидець оцінив у понад 1000 осіб [1, арк. 7] (населення Борисполя тоді – близько 10 тисяч осіб). Ядро повстанців становили вже згадані вище особи, а більшість складала звичайні хлібороби та ремісники. Очевидно, що наявної зброї не вистачало, взяти її було нізвідки. Хтось повернувся з фронтів зі зброєю, хтось здобув трофейну в останні тижні, але більшість мусила обходитися підручними засобами – переробляти звичний селянський інструмент – коси, вила – на те, чим можна оборонятися і вбивати. В експозиції Бориспільського музею є докази такої діяльності.

Хоча більшовицький режим демонстрував свою жорстокість із самого початку, майбутні повстанці вичікували зручної ситуації, щоби розраховувати на підтримку зовні. Очевидно, що вони ретельно готувалися до повстання, визначили з-поміж себе відповідальних за той чи інший напрям, розподілили готових повстати бориспільці на загони, організувати патрулювання вулиць, збирали зброю.

Тобто певною мірою можна говорити, що на кінець квітня у Борисполі сформувалася своя влада, яка хоч і не діяла відкрито проти влади вищої, яка на той час була в більшовиків, але була готова до рішучих дій за сприятливої нагоди.

Така ситуація склалася саме наприкінці квітня, коли у Варшаві було укладено договір між УНР та Польщею. Лідери обох держав – Симон Петлюра та Юзеф Пілсудський – звернулися до українців із закликом надавати всебічну підтримку союзним військам [9; 10]. 25 квітня розпочався спільний наступ польських та українських військ. Найімовірніше, саме наближення їх із західного боку до Києва стало каталізатором повстання у Борисполі. Перші підрозділи з'явилися неподалік Києва (в межах сучасної Київської обл.) вже 29 квітня, і протягом кількох наступних днів розширювали зайняту територію. Тож повстання могло спалахнути десь у цей час – в останні дні квітня – на початку травня.

Першочерговою метою повстанців був захист містечка від червоних. Маючи гіркий досвід близького контакту з представниками більшовицьких загонів, бориспільці більше не бажали навіть бачити їх у містечку. Цьому посприяла значна агітаційна робота

повстанкомівців, відтак коло тих, які підтримували повстання, суттєво зросло. Ймовірно, рішення не пускати в містечко червоні загони виробилося на загальному мітингу. Це було зроблено задля того, щоб не «давати оброк» кіньми, возами, продовольством, адже кожен більшовицький «продотряд» відбирав у селян не тільки їхнє, нажите поколіннями, майно, а ще й вимагав, щоб їх частували, годували і напували їхній коней.

Джерела не дають точної інформації, чи були у містечку на той час представники більшовиків. Вже згаданий ревком, як було зазначено у свідченні, мав у своєму складі представників громади, при тому не завжди прихильних до більшовицьких методів. Однак не можна й говорити, що він складався цілковито з бориспільців. Але навіть якщо й так – то попри всі злочини червоних у них все одно залишалася певна частина прибічників – вже згаданий люмпенізований елемент. Про діяльність сільради (Бориспіль у той час вважався селом) у контексті повстання практично жодних згадок не зустрічаємо.

Тож однією з перших акцій повстанців мало стати повалення влади червоних у самому містечку. Це вдалося здійснити відносно легко – владу комісарів було скинуто, частину їх роззброєно і вигнано з містечка, декого стратили. Розбіглися й їхні прислужники [19].

Щодо наявності власне червоних військ на території містечка, то, за свідченнями очевидців, на час вступу поляків до Києва їх у самому Борисполі не було, вони стояли по довколишніх селах [8, арк. 11]. У вже наведеній вище цитаті про 20 квітня йдеться про один із загонів, який був увійшов у Бориспіль, але місцеві його роззброїли. Але загострилася ситуація у другій п'ятиденці травня, коли польські війська входили із заходу до Києва, червоні спішно переправлялися на лівий берег Дніпра та продовжували відступ на схід, небезпідставно очікуючи подальшого наступу союзників.

І для тих загонів, що базувалися у селах між Києвом та Борисполем, то найсприятливішим шляхом був саме шлях через Бориспіль, чого місцеві мешканці не хотіли допускати. Командир одної з червоних дивізій послав у повстале містечко свого представника, аби той переконав бориспільців пропустити більшовицькі загони, але ті відмовилися. Рішення не пропускати чужинців через Бориспіль було прийнято на загальних зборах мешканців містечка. Очевидно, що саме такі збори були головним владним органом тогочасного Борисполя. Їх скликали дзвоном церков (їх у самісінькому центрі було три, ще одна неподалік). На цих зборах були присутні представники усіх вулиць та кутків – загалом тисячі людей, за спогадами очевидця. Червоний комісар діяв як завжди – сипав звинуваченнями та погрозами. Не отримавши згоди від бориспільців, дав час до 6-ої години наступного дня, щоб повстанці здали зброю і впустили червоні загони [1, арк. 6]. Скоріше за все, ця подія мала місце у суботу, 8 травня. Того дня червоноармійці саме здійснювали розправу над повсталим Зазим'ям.

Не забарилась розправа і над бунтівним Борисполем – напад більшовиків відбувся в неділю 9 травня. Містечко розпочинало звичайний недільний день – хто у святковому одязі йшов до церкви, хто – на базар, торгувати. Раптом почулася стрілянина з боку Мартусівки і з боку Дударкова. Наступ розпочався відразу з усіх боків, але головні сили наступали з південного боку – від Мартусівки та Рогозівського шляху. Церкви вдарили на сполох, мешканців міста і навіть багатьох повстанців охопила паніка. Бориспільці спочатку намагалися дати відсіч, але сили були нерівні, тому почали відступати. Люди тікали у левади, чагарники, болота. Окремі загони повстанців чинили опір до 2-ої пополудні. Червоні навіть пригнали на залізничну станцію бронепотяг, який повстанці обстріляли і навіть намагалися захопити [13, с. 132]. Але чисельна перевага і краще озброєння у червоних зробили свою справу – повстанці змушені були втікати. Кількома пострілами запалювальними снарядами з бронепотяга червоні спричинили масштабну пожежу – запалало близько 500 дворів. Це орієнтовно дві третини міста.

Захопивши Бориспіль, червоноармійці влаштували криваву розправу над його мешканцями: добивали багнетами поранених на вулицях, у лікарні, вбивали навіть тих, хто виходив зустрічати їх хлібом-сіллю, вбивали у дворах, заганяли у клуні, а потім підпалювали їх. Проте цього їм виявилось недостатньо – зібравши усіх чоловіків, котрих зуміли упіймати,

погнали їх за місто, де розстріляли кожного десятого (за іншими даними – кожного п'ятого) з них біля Броварського шляху.

Існує також непідтверджена версія, що у розправі над бориспільцями брали участь вояки 4-ої кавалерійської дивізії (більшість – калмики) під проводом Оки Городовикова, що були направлені командуванням на польський фронт. Вони рухалися з Полтави назустріч польським військам і мали проходити через Бориспіль. Тож бориспільці послали своїх представників до них, аби вмовити не заходити в містечко. Однак посланці були страчені [19].

Понад два тижні більшовики тероризували і грабували населення Борисполя. Довгі роки люди навіть подумки боялися згадувати ті події, а державні органи СРСР вимагали від мешканців Борисполя довідки, що вони не брали участі у повстанні.

Значна частина повстанців змогла врятуватися від звірств червоних. Повтікавши з Борисполя, вони змушені були тривалий час переховуватися по найближчих селах, чи навіть далі. Повернувшись сюди (дехто зробив це вже наприкінці 1921 р.), вони пробували жити звичайним життям, однак каральна машина режиму, запущена наприкінці 1920-их років, знайшла і перемолола практично всіх.

Союзнники, які вступили у Бориспіль пізніше, у травні, застали одні руїни та згарища, на місці яких не скоро ще постануть нові будівлі. Про Бориспіль 20-их рр. читаємо у книжці Якова Рубіна: «...все минуло... будівлі зруйновані, стежки заросли чагарником, фонтан перетворився на брухт, високі дуби селяни порубали на дрова. Неподалік... я набрів на старий млин з пробитим дахом, без вікон та дверей, залишилися лише стіни, які мали тьмянний вигляд, були потріскані, мотлохом звисали труби...» [14, с. 42].

Впродовж травня – початку червня 1920 р. вздовж Дніпра відбувалися позиційні бої. Поляки дійшли до давніх кордонів Речі Посполитої і далі не бажали продовжувати наступ, а сили українців були замалі для самостійного наступу. Більшовики ж у цей час готували сили для наступу на лівому березі Дніпра. Так, у Борисполі базувалася 58-а стрілецька дивізія 12-ї армії більшовиків, що безпосередньо загрожувала Києву. В таких умовах польським командуванням було прийнято рішення здійснити випереджувальний удар. На світанку 2 червня 1920 р. 1-ий стрілецький корпус Війська Польського розпочав атаку Борисполя, де більшовики вже готувалися до нападу. У результаті нетривалого бою менше за чисельністю польське з'єднання здобуло перемогу. Більшовики відійшли на схід [18, с. 152]. Та вирішального значення цей бій, як і десятки інших у цей час, не мав. Вже за кілька днів розпочався загальний наступ червоних по всій лінії фронту.

Таким чином, бориспільське повстання, що відбулося у першій декаді травня 1920 р., хоч і не було переможним (більше того, спричинило важкі людські і матеріальні втрати), але стало одним із важливих епізодів тієї доби, одним із багатьох селянських повстань 1919–1922 рр., які в цілому змусили більшовиків рахуватися з інтересами селян, українців. Повстання у Борисполі готували національно свідомі люди, досвідчені офіцери Першої світової та періоду визвольних змагань. Вони створили підпільний комітет самооборони, який протягом кількох тижнів, можливо, місяців, вів активну підготовку. Цей комітет навесні 1920 р. фактично був єдиною владою у містечку, адже його члени проникли і навіть очолювали більшовицький ревком. В очікуванні підходу української та польської армій вони підняли повстання. Але допомоги так і не дочекалися, опинившись сам-на-сам із значно більшими силами ворога.

Із великими зусиллями здобувши політичний контроль над Україною, більшовики змушені були вдатися до поступок і в економіці, і в національному питанні. Адже лише тоді вони усвідомили, що метод сили породжує протидію в українському суспільстві.

Ще раз вони переконалися у цьому наприкінці 1920-их, коли почали згортати попередні поступки і розгорнули новий наступ на українське село. Україна знову запалала вогнищами повстань. Бориспіль теж не став винятком.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Бориспільського державного історичного музею, фонд 10, справа 7.
2. Державний архів Київської області, ф. 2793, оп. 2, спр. 38.

3. Галузевий державний архів СБУ, ф. 6, спр. 62782.
4. ЦДАГО України. ф. 263, оп. 1, спр. 61163.
5. ЦДАГО України. ф. 263, оп. 1, спр. 62386
6. ЦДАГО України. ф. 263, оп. 1, спр. 63769
7. ЦДАГО України. ф. 263, оп. 1, спр. 63867.
8. ЦДАГО України. ф. 263, оп. 1, спр. 69720.
9. Відозва УНР до українського народу від 21 квітня 1920 [Електронний ресурс]. – Вікіджерела. – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikisource.org/wiki/>.
10. Odezwa do mieszkaców Ukrainy [Електронний ресурс]. – Instytut Piłsudskiego w Londynie. – Режим доступу до ресурсу: <http://pilsudski.org.uk/archiwa/dokument.php?nonav=0&nrar=709&nrzesp=1&sygn=11&handle=709.238/248>.
11. Гриневич Л. Динаміка національного складу частин і з'єднань Української військової округи у міжвоєнний період / Людмила Гриневич // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 15. – С. 350–364.
12. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. [Навч. посібник] / Ярослав Грицак. – Київ: Генеза, 1996. – 360 с.
13. Йова Н.В. Повстання в Борисполі 1920 року в спогадах очевидців / Наталія Йова // Бориспільщина у процесі історичного розвитку та державотворення України 1917–1921 років (Матеріали 10-ї Всеукраїнської науково-практичної красназвочної конференції – Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2017. – С. 131–137.
14. Йова Н.В. Історія рідного краю. Бориспільщина / Наталія Йова, Тетяна Гойда. – Київ: Люксар, 2002. – 128 с.
15. Козуб І. Доба і доля. Спогади / Іван Козуб. – Київ-Торонто-Едмонтон, Канадський інститут українських студій, Вид-во «Таксон», 1996. – 496 с.
16. Стрілько-Тютюн В.В. Грона українських повстань / Валентина Стрілько-Тютюн. – Дніпро: Правда Ярославичів, 2017. – 784 с.
17. Cienciala A. Rebirth of Poland [Електронний ресурс] / Anna Cienciala // History 557 Lecture Notes – Режим доступу до ресурсу: <http://acienciala.faculty.ku.edu/hist557/lect11.htm>.
18. Kutrzeba T. Wyprawa kijowska 1920 roku / Tadeusz Kutrzeba. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1937. – 385 с.
19. Бориспільське антибільшовицьке повстання 1920 року [Електронний ресурс] // Музей советської окупації – Меморіал ім. В. Стуса. – Режим доступу до ресурсу: <https://memorial.cf/statti/1079-boryspilske-antybilshovycke-povstannja-1920-roku.html>.

Yaroslav Kostin

THE ANTI-BOLSHEVIK UPRISING IN BORYSPIL IN 1920

The article considers the main milestones of the anti-Bolshevik resistance in Boryspil region, analyzes the preconditions and causes of the 1920 uprising on the basis of previously known and newly discovered sources. Also an attempt is made to logically combine the previously disparate data on the course of the uprising with the general context of the events of that period.

Key words: *the Polish-Soviet war of 1920, Boryspil, anti-Bolshevik Uprising.*